

Αναγνώσεις



Άποψη της έκθεσης του Στήβεν Αντωνάκου «Οροθετώντας τον χρόνο» στη γκαλερί Citronne. Φωτογραφία Νίκος Μάρκου.

Για την «έννοια» της «γενιάς»

Του
ΚΩΣΤΑ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΥΓΕΝΙΟΣ Δ. ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ, *Η έννοια της «γενιάς» στην περιοδολόγηση της ιστορίας, της ιστορίας της λογοτεχνίας και της ιστορίας της τέχνης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ. 322

Παραμένει απορίας άξιο πως τόσο λίγα γράφτηκαν για ένα βιβλίο που ήρθε για να αναθεωρήσει έναν από τους πλέον συνήθεις μεθοδολογικούς κοινούς τόπους του λόγου για το παρελθόν. Όχι, βέβαια, πως πέρασε απαρατήρητο. Το ακριβώς αντίθετο. Πρόκειται για μια σημαντική μελέτη, αφιερωμένη στην πρόσληψη της ιστορίας ως ενός πεδίου εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα μια σειρά από ανταγωνισμούς ανάμεσα σε διαδοχικές γενιές σε κάθε επίπεδο του βίου. Η αντίληψη αυτή προκρίνει μια συγκεκριμένου τύπου περιοδολόγηση της ιστορίας, σύμφωνα με την οποία κινητήριο δύναμή της αποτελεί η διαφοροποίηση και η παρέμβαση συγκεκριμένων και βιολογικά προσδιορισμένων κοινωνικών ομάδων, που μοιράζονται βιώματα και βιογραφικά στοιχεία ή εμπειρίες ίδιων γεγονότων, κοινούς κώδικες και αξίες, οδηγώντας είτε κατά τη διάρκεια κάποιας συγκυρίας είτε αναδρομικά εκ των υστέρων τα υποκείμενα στη νοερή συμπερίληψή τους σε ορισμένες κοινότητες πολιτισμικής συμπεριφοράς, ικανές να καθορίσουν και να ονομάσουν ολόκληρες περιόδους. Μια κάποια «κατάχρηση» στην έννοια της «γενιάς» παρατηρεί ο Ματθιόπουλος (σ. 29), που ενέχει τον χαρακτήρα ενός «θεμελιώδους σφάλματος». Πού εντοπίζεται αυτό; «Στο πέρασμα από την εμπειρική αντίληψη της σημασίας μιας κοινολεκτούμενης λέξης στη χρήση της ως αφηρημένης έννοιας, δίχως όμως επαρκή αποσαφήνιση του σημασιολογικού της βάθους και πλάτους στο πλαίσιο μιας επιστημονικά δομημένης ερμηνευτικής σκέψης» (σ. 31).

Σε μια συνοπτική τοποθέτηση για την έννοια της «γενιάς» είχε προβεί ο Ματθιόπουλος σε

συνέδριο τον Ιανουάριο του 2016. Η παρέμβασή του εκεί στόχευε να καταδείξει την απεμπριώπη συμπερίληψη των εικαστικών καλλιτεχνών στην επονομαζόμενη λογοτεχνική «γενιά του τριάντα», αλλά και να εξακριβώσει τους λόγους που αυτή συνέβη μεταπολεμικά. Τα ονόματα των προνομιακών συνομιλητών του βιβλίου είχαν αναφερθεί και τότε. Οι Auguste Comte και Wilhelm Dilthey, ως εκπρόσωποι του θετικισμού και του ρομαντισμού σε Γαλλία και Γερμανία αντίστοιχα, έπειτα στον μεσοπόλεμο οι François Mentré, Ortega Y Gasset, Wilhelm Pinder, Julius Petersen, Albert Thibaudet και, κυρίως, ο Karl Mannheim. Σε διάλογο με αυτούς και πολλούς ακόμα διανοητές, και επεκτείνοντας το χρονικό πλαίσιο του ενδιαφέροντός του, ο ιστορικός της τέχνης προβαίνει τώρα σε μιαν ευρύτερη κριτική ανασκόπηση όσον αφορά τη χρήση του όρου από τον 18ο αιώνα μέχρι σήμερα.

Στο μεγάλο αυτό διάστημα σημειώθηκαν ποικίλες μεταβολές στη χρήση της έννοιας της «γενιάς», καθώς και αρκετές διακυμάνσεις ως προς την πυκνότητα των αναφορών σε αυτήν. Αποτελεί, θα λέγαμε, μια έννοια με τη δική της ιστορία και, ταυτόχρονα, ένα κλειδί για την κατανόηση του εκάστοτε τρόπου πρόσληψης του παρελθόντος. Στις απαρχές της νεωτερικότητας και της εκδίπλωσης του σχεδίου του διαφωτισμού σημειώνεται εύλογα μια στροφή στην αντίληψη του ιστορικού χρόνου, συνδεδεμένη άμεσα με την ανάδυση των εθνών/κρατών και των δικών τους επιμέρους ιστοριών, από την οποία προκύπτει αμεσότερα η ανάγκη της περιοδολόγησής τους. Ως «μονάδα» μιας τέτοιας περιοδολόγησης μας παρουσιάζει ο συγγραφέας τη «γενιά», συνδέοντάς την άμεσα με τον εθνικισμό, τον «βιολογισμό», τον «εξελικτισμό», τον «κοινωνικό δαρβινισμό» ή και τον φυλετισμό του 19ου αιώνα, που αποτελούν τη μήτρα της νεώτερης διαμόρφωσής της και σε ό,τι αφορά τις τέχνες. Οι μικρές ή μεγάλες αυξομειώσεις στην επιδραστικότητα των παραπάνω εννοιών μετέβαλλαν ιστορικά και τις συνδηλώσεις της «γενιάς», όπως για παράδειγμα συνέβη με την εμπειρία των δύο πα-

γκοσμίων πολέμων του 20ού αιώνα και της μεταξύ τους περιόδου (σ. 102-103 και σ. 149, κυρίως), ή κατά τα χρόνια που ακολούθησαν, όταν και οι «γενεακές θεωρίες», σύμφωνα με τον συγγραφέα, «παρήκμασαν» δίνοντας τη θέση τους σε νέους κοινωνικούς, ως επί το πλείστον ταξικούς, διαχωρισμούς (σ. 167 κ.ε.), μέχρι τη μερική «ανάκαμψη του ενδιαφέροντος» για αυτές τη δεκαετία του 1970 (σ. 177) και σταδιακά την κατοπινή απαξίωσή τους.

Για μια γενικότερη «απαξίωση» της έννοιας και για κάποιες «επιπόλαιες» χρήσεις της κάνει λόγο ο Ματθιόπουλος, αναφερόμενος σε ορισμένες σύγχρονες επιμελητικές, συνήθως, πρακτικές, που αναπαράγουν απλά την «κοινότοπη βιολογική-δημογραφική σημασία της», στάση που συχνά υποστηρίζεται από τις επικοινωνιακές ανάγκες ενός «ευσύνουπτου» και «εύληπτου» μαζικού πολιτιστικού προϊόντος (σ. 242-243). Χαρακτηρίζει τελικά την έννοια «ανεπαρκή», «ατελή» και «ψευδοεπιστημονική», αμφιβάλλοντας για το κατά πόσο μπορεί να «συνεισφέρει στην ερμηνεία των ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων» (σ. 272-273). Πόσο μάλλον σήμερα, που η όλο και ταχύτερη, καταγιγιστική εναλλαγή των συμβάντων και η αμεσότερη πληροφόρηση για αυτά δύσκολα θα επέτρεπε στους θιασώτες ανάλογων θεωριών, παρά την όποια επιμονή -αν όχι αδημονία-, να ονομάσουν ευρύτερες στάσεις και πρακτικές του παρόντος με πικυαίους σχετικούς γενεακούς τίτλους. Αλλά πότε τα υποκείμενα βίωσαν το παρόν τους διαφορετικά; Η μήπως, πάλι, βρισκόμαστε στη στιγμή της αναπόφευκτης υποχώρησης του νεωτερικού σχεδίου και, μαζί με αυτό, ενός συγκεκριμένου τρόπου αντίληψης του χρόνου;

Η παρούσα μελέτη του Ματθιόπουλου χαρακτηρίζεται από τη μέγιστη διεξοδικότητα και διαύγεια των επιχειρημάτων, την αναμφίβολη οξυδέρκεια και την απαιτούμενη επιστημονική ακρίβεια και πειθαρχία. Ασφαλώς το βιβλίο έρχεται στη στιγμή ωρίμανσης μιας μακράς διαδικασίας εξέλιξης του ιστορικού λόγου, που έχει ήδη σχηματίσει τη γενεαλογία της. Δεν είναι μόνο η τεκμηριωμένη αφήγηση των ιστο-

ρικών γεγονότων αλλά και η επανεκτίμηση των ερμηνευτικών εργαλείων που, τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν, επιστράτευσαν και ενδεχομένως συνεχίζουν να επικαλούνται οι ιστορικοί. Ο αναλογισμός αυτός συμβάλλει άλλωστε και σε μία περαιτέρω διαφοροποίηση, στην εξακρίβωση των ορίων ανάμεσα στον ιστορικό και τον «στοχαστή» άλλων πειθαρχιών και κλάδων ή τον γενικώς «διανοούμενο», στη διάκριση τελικά ανάμεσα στο «επιστημονικό» και το «δοκιμιακό». Η μεθοδολογική ορθότητα υπήρξε ανέκαθεν η «έδρα» του πρώτου, που επιχειρεί να απονομιμοποιήσει την σχετική «αυθαιρεσία» ή την «αφαίρεση» του δεύτερου, τις τόσο σημαντικές όμως για τη συγκρότηση, την ανάπτυξη και τη διατύπωση των δικών του επιχειρημάτων.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όχι μόνο η έννοια της «γενιάς», αλλά ούτε καν έτεροι όροι ή μεθοδολογικά εργαλεία, όπως η κατάταξη σε «δεκαετίες», σε κατά τόπους «πεδία», «σκηνές», «σχολές» ή «τάσεις», τη στιγμή που μάλιστα δείχνουν να εκλείπουν εξαιτίας του ακραϊφονούς πολλαπλασιασμού τους, μοιάζουν ικανά να ερμηνεύσουν όχι μοναχά το παρόν αλλά, συνεπαγόμενα, και το παρελθόν. Κατ' ουσία, η μελέτη του Ματθιόπουλου δεν αρκείται στην κριτική μίας και μόνο έννοιας, αυτήν της «γενιάς», αλλά θέτει εμμέσως το ζήτημα της απαραίτητης επανεξέτασης όσων έχουν επενδυθεί και σε οποιαδήποτε άλλη αναλυτική και ερμηνευτική μέθοδο. Οι λέξεις και οι έννοιες δεν είναι άλλωστε αυτόχρονα ένοχες ή προβληματικές. Οι πολλαπλές χρήσεις των εκάστοτε όρων, ωστόσο, τους κάνει να αποκτούν συχνά διαφορετικό περιεχόμενο και άλλοτε τους καθιστά διαφανείς. Τι θα ήταν περισσότερο «δόκιμο» ώστε να μπορεί να αντικαταστήσει όλες τις παραπάνω έννοιες και τους όρους; Και αυτή η απορία διακινείται, εξηγώντας πιθανότατα την αμηχανία και της βιβλιοκριτικής απέναντι στο βιβλίο. Όπως, όμως, ήδη καταλαβαίνουμε, μια απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν θα είχε και τόσο μεγάλη σημασία.